

форумів. Гнучкою, за формами, виглядає організаційна діяльність УПСР. Чітка спрямованість аграрної політики, широка соціальна опора партії дозволяли ефективно маневрувати парламентським ресурсом, формувати коаліційні зв'язки в Українській Центральній Раді.

1. Солдатенко В.Ф. Українська революція. Історичний нарис. – К., 1999.; Бевз Т.А. Між романтизмом і реалізмом (сторінки історії УПСР). – К., 1999.; Бевз Т.А. Українська партія соціалістів-революціонерів: організація, ідеологія, політика: Автореф. дис... д-ра іст. наук. – К., 2005.; Кутаїшев І.В. Селянський рух в Україні (березень 1917 р. – квітень 1918 р.): Автореф. дис... канд. іст. наук. – К., 2003.; Земзюліна Н.І. Аграрне питання в програмних документах українських національних партій на початку ХХ століття // Український селянин. – 2001. – Вип. 3; Ігнатова Л.Р. Аграрне питання в програмах загальноросійських та українських партій // Вісник Київського університету. Історія. – 2001. – Вип. 56; Ігнатова Л.Р. Аграрне питання в програмах загальноросійських та українських партій // Вісник Київського університету. Історія. – 2001. – Вип. 56; Висоцький О.Ю. Українські національні партії початку ХХ століття: соціалістичний сегмент (УСДРП та УПСР у компаративістському вивченні): Монографія. – Дніпропетровськ, 2001.
2. Земзюліна Н.І. Аграрне питання в програмних документах українських національних партій на початку ХХ століття // Український селянин. – 2001. – Вип. 3.
3. Бевз Т.А. Українська партія соціалістів-революціонерів: організація, ідеологія, політика: Автореф. дис... д-ра іст. наук. – К., 2005.
4. Винниченко В. Відродження нації: В 3-х ч. – Київ–Відень, 1920. – Ч.2.
5. Український національно-визвольний рух. Березень-листопад 1917 року. Документи і матеріали. – К., 2003.
6. Багатонаціональна українська держава на початку ХХ століття. Програмні документи перших українських політичних партій. – К., 1992.
7. Мартос Борис. Визвольний зовиг України. – Нью-Йорк-Сідней-Торонто – 1989.
8. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 44.
9. Мазепа І.П. Україна в огні й бурі революції. 1917–1921. – Дніпропетровськ, 2001.
10. Див. Ковальова Н.А. Соціально-економічний аспект аграрної політики українських урядів періоду революції 1917–1921 рр. // Український селянин. – 2001. – Вип. 3.
11. Див. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у двох томах. – К., 1996. – Т. 1.
12. Див. Національні процеси в Україні. Історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник: У двох частинах. – К., 1997. – Частина 1.
13. Див. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у двох томах. – К., 1996. – Т. 2.

О.М. Любовець

ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ОФОРМЛЕННЯ СОЮЗУ ЗЕМЕЛЬНИХ ВЛАСНИКІВ НА ТЕРЕНІ УКРАЇНИ В 1917 РОЦІ

Невирішеність аграрного питання в Російській імперії стало однією з основних причин революційного вибуху 1917 р. Гострота соціальних проблем на селі, посилена тяготами Першої світової війни, зумовила граничну полярність інтересів різних верств так званого „хліборобського класу”. Гасла Центральної Ради щодо потреби перерозподілу поміщицьких і державних земель активізували

селянський рух, сприяли згуртуванню біднішого та середнього селянства навколо Української партії соціалістів-революціонерів і практично підконтрольній їй Селянської Спілки. Ці організації виступали за скасування приватної власності на землю та соціалізацію, чим приваблювали велику частину селянства. З іншого боку, з метою захисту приватновласницьких інтересів, поміщики та заможне селянство почали створювати свої представницькі організації, зокрема, Союз земельних власників.

Аграрні відносини революційної доби 1917–1920 рр. завжди були в центрі уваги як радянських, так і сучасних вітчизняних дослідників. Разом із тим, вивчення цієї проблеми на зрізі „партійної історії” потребує подальшого розвитку. На сьогодні накопичено значний теоретичний і фактологічний матеріал про діяльність провідних українських соціалістичних партій щодо розв'язання аграрної проблеми в Україні [1]. Що ж стосується правих політичних сил і, насамперед, Союзу земельних власників, то маємо набагато скромніші набутки. Радянська історіографія традиційно вивчала Союз тільки з позиції класової ідеології, однобічно трактуючи його діяльність як суто антинародну та контрреволюційну [2]. Сучасні вітчизняні дослідники намагаються підійти до висвітлення діяльності Союзу з об'єктивної позиції, характеризуючи його як репрезентанта інтересів не лише поміщицьких кіл, а й заможних прошарків селянства [3]. Водночас, слід констатувати, що подальшого вивчення потребують такі аспекти проблеми, як політична доктрина Союзу, керівний склад партійних структур, діяльність місцевих осередків та ін.

Метою статті є вивчення організаційного оформлення Союзу земельних власників на терені України в 1917 р., його соціальний і національний склад, регіональне розгалуження. Об'єкт дослідження – Союз земельних власників, предмет – його організаційне оформлення, склад учасників.

Навесні 1917 р. поміщики України почали організовуватися в Союзи земельних власників. Спочатку ці місцеві організації були регіональними осередками Всеросійського союзу земельних власників. Ця організація вперше виникла в роки Першої російської революції у 1905 р. Її основу склали великі землевласники та поміщики, які прагнули залучити до своїх лав селян, що володіли землею на правах приватної власності. Однак, проіснувавши п'ять років, Союз так і залишився нечисленною поміщицькою організацією, не набувши популярності серед селянських мас. Основною причиною цього було небажання керівництва Союзу піти на суттєві поступки в питаннях аграрної реформи, що не відповідало реальній політичній і соціальній ситуації в країні. Тому Союз змушений був припинити своє існування.

Наприкінці 1916 р. Союз поновив свою діяльність. Його засновниками стали великі землевласники М.Л. Оболенський, Н.Б. Щербатов, В.П. Орлов-Денісов, О.В. Кривошеїн, П.Н. Балашов та ін. У його статуті, затвердженому 10 листопада 1916 р., говорилося, що метою організації є об'єднання земельних власників для зміцнення начал особистої земельної власності та для захисту інтересів землеволодіння і сільського господарства. Членами організації мали право бути землевласники, які володіли наділами, не менше 50

дес. землі. Поновлений статут мало чим відрізнявся від старого, у ньому так само обходилося питання наділення селян землею, а поміщицька та будь-яка інша приватна власність на землю залишалася недоторканою. На основі цього статуту вдалося створити лише п'ять осередків на терені всієї Росії [2, 116]. З початком революції та розгортанням селянського руху Союз активізував свою діяльність щодо заснування нових організацій. Так, вже у березні-квітні 1917 р. поряд із іншими російськими губерніями його осередки виникають у Полтавській, Херсонській, Катеринославській.

На початку травня 1917 р. у Москві відбувся установчий з'їзд Союзу, на якому були представлені поміщики, хуторяни, орендарі, заможні селяни від 31 губернії. З'їзд ухвалив новий статут, що визначив його основні завдання та поставив головну мету – захист приватної власності на землю. Для того, щоб повернути до Союзу якомога більше селян, які приватно володіли землею, з статуту вилучалося положення про 50 дес. землі та підкреслювалося, що його членами могли бути: „а) все земельные собственники, как-то: хуторяне, отрубники, владельцы имений, независимо от размера их владений, без различия пола, сословия, вероисповедания, национальности и политических воззрений; б) арендаторы и все лица, разделяющие основные положения настоящего устава, все учреждения, общества и союзы, преследующие однородные цели” [2, 117]. Були зроблені також й інші поступки – в деяких випадках визнавалася можливість відчуження земель. За рахунок таких послаблень щодо членства, лідери Союзу сподівалися значно розширити свої лави.

Союз розгорнув досить активну діяльність й в Україні. В українській пресі розміщувалися заклики до об'єднання „всіх землевласників як: хуторян отрубників, власників маєтностей незалежно від розміру їх володіння, а також орендарів та осіб, сприяючих меті союзу без ріжниць віри, національності та політичних поглядів” [4]. По селах їздили агітатори Союзу, розповсюджувалися листівки з закликами відстоювати права приватної власності на землю. По деяких місцевостях, судячи з преси, ця агітація мала позитивні наслідки.

Згодом, з ініціативи М. Коваленка був створений Всеукраїнський союз земельних власників. На середину літа місцеві організації Союзу існували по всіх дев'яти губерніях України. Одними з перших такі союзи оформилися в лівобережній та степовій Україні, зокрема, на Полтавщині, Катеринославщині, Таврії та ін. [5]. Крім губернських організацій, існували повітові, а також окремі осередки по селах. У кожній губернії було по декілька повітових організацій. Наприклад, у Харківській та Чернігівській губерніях було по сім повітових організацій. На місцях з метою поширення своєї програми та залучення заможного селянства до лав Союзу проводилися повітові, губернські та обласні з'їзди, останні об'єднували ряд суміжних губерній (наприклад, з'їзд землевласників Півдня тощо).

Зараз важко визначити точну чисельність Союзу, а приблизно це можна розрахувати на основі відомостей про кількісний склад місцевих губернських і повітових з'їздів. Так, на губернській Полтавській з'їзді землевласників прибуло 1200 делегатів, у роботі з'їзду земельних власників Зіньківського повіту на Полтавщині взяло участь 3000 землевласників [6]. На Катеринославському губернському з'їзді були

присутніми 1273 депутати, які представляли 3470 землевласників [7]. Значна кількість присутніх на з'їздах делегатів дає підставу твердити, що не існувало чітко визначених представницьких квот посліди делегатів від певної кількості членів Союзу. Також є підстави думати, що в роботі цих з'їздів брали участь не тільки члени Союзу, а й просто зацікавлені селяни-землевласники. Крім того, дані преси свідчать, що чисельність повітових землевласницьких з'їздів фактично співпадала з чисельністю повітових осередків Союзу. У деяких регіонах членами Союзу ставали всі без винятку місцеві поміщики та селяни-землевласники.

Існують конкретні цифри кількості членів деяких повітових організацій. Наприклад, Новгород-Сіверський повітовий осередок Чернігівської губернії нараховував 5500 членів [8]. Основу повітових організацій становили осередки по селах. Запис до цих осередків певною мірою можна порівняти з практикою „відкритих дверей” УПСР, коли агітатори масово записували заітованих ними селян (інколи цілими селами), які навряд до кінця усвідомлювали політичну платформу Союзу. Чисельність таких новозаписаних селян по деяких селах була значною. Наприклад, у селі Нерясі Сосницького повіту Чернігівської губернії до організації записалося 150 селян [9], у Миколаїці, Стрільниках Борзенського повіту – по 100-200 чол. [10].

На основі вище наведених даних можна припустити, що в середньому повітова організація нараховувала біля 2-3 тисяч членів, тоді по всій Україні біля 100-150 тис. Безумовно, так само як й інші партії, Союз мав значний баласт малоактивних елементів. Аморфністю своєї організаційної структури він багато в чому нагадував УПСР, що навесні-влітку 1917 р. стала наймасовішою партією України. Відсутність чіткого членства в обох партіях приводила до того, що часто-густо одній й ті ж самі селяни брали участь у заходах, організованих цими ідейно протилежними партіями. Водночас, незважаючи на ці організаційні хиби, Союз поступово перетворився на потужну політичну силу, яка репрезентувала інтереси приватних землевласників.

Соціальну основу Союзу складали заможні селяни, хоча на чолі організацій стояли переважно поміщики та великі землевласники. В цьому відношенні показовими є дані про керівників деяких повітових осередків. Так, у Сквирському повіті на Київщині місцеву організацію очолювали Павловський та Хоєцький, які володіли більше 1000 дес. землі. В Олександрійському повіті Херсонської губернії ініціаторами заснування організації Союзу і її керівниками стали великі землевласники Гайдак (1200 дес.), Мазуркевич (біля 2000 дес.), Закржевський (1500 дес.) [10]. Однак у цілому в 1917 р. загальна питома вага поміщиків порівняно з роками Першої російської революції суттєво зменшилася. Постійні розмови про скасування приватної власності на землю, про необхідність соціалізації землі насторожували селян-землевласників і штовхали їх до Союзу. Тому ця організація виступила як серйозна противага УПСР, яка також змагалася за симпатії селян.

За національним складом ці організації не були однорідні, туди входили представники різних національностей: українці, росіяни, поляки та інші, – при чому часто-густо українці не становили більшості. З огляду на це значна частина членів Союзу

Н.А.Ковальова

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ЗЕМЛІ ТА СЕЛЯНСЬКІ ВИСТУПИ В УКРАЇНІ ВОСЕНИ 1917 – НАВЕСНІ 1918 рр.: ДО ПИТАННЯ ПРО ПРИЧИНИ „АГРАРНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ”

Історія революції та громадянської війни 1917 – 1921 рр. містить багато аспектів, присвячених селянській тематиці, які тривалий час знаходилися у центрі уваги дослідників, однак, протягом десятиріч висвітлювалися однобічно або замовчувалися [1, 30]. Такої долі у радянській історичній науці, на наш погляд, зазнала проблема аграрних перетворень в Україні восени 1917 – навесні 1918 рр.

Проведені селянством зміни в аграрній сфері восени 1917 – навесні 1918 рр. в історичній літературі отримали назву „аграрної революції” (у працях західних та російських дослідників зустрічається також трактування селянської поведінки зазначеного періоду як „общинна революція” [2, 207; 3, 51-54; 4, 37]). Складовими селянської поведінки у багатьох регіонах були: розгром маєтків, захоплення і поділ поміщицького майна (землі, реманенту, худоби, господарських будівель, домашнього скарбу), взяття на облік поміщицьких економій і культурних господарств, утворення хліборобських товариств. Досить часто центром аграрних перетворень виступала община, а погромницькі й передільницькі дії селян, їхня поведінка регулювалися обцинними традиціями. Висвітлення причин, характеру та наслідків селянських погромницьких дій в Україні восени 1917 – навесні 1918 рр. становить значний науковий інтерес для дослідження багатьох аспектів аграрно-селянської проблеми періоду Української революції та громадянської війни, що вимагає критичного переосмислення здобутків радянської історичної науки, залучення ширшого кола джерел, пошуку нових методологічних засад.

Основні нароби радянської історичної науки стосуються історії аграрних перетворень радянської влади в Україні. Проблемам націоналізації землі, ліквідації великого поміщицького землеволодіння, розподілу серед селян конфіскованої землі та засобів виробництва, боротьбі більшовиків за селянські маси присвячено значну кількість ґрунтовних досліджень [напр.: 5-10]. Праці діаспорних вчених через відсутність у них джерельної бази з історії аграрних перетворень та селянських рухів в Україні не становлять суттєвої наукової цінності з цієї проблеми. Сучасний стан наукового вивчення питання аграрних перетворень восени 1917 – навесні 1918 рр. свідчить про переважну увагу дослідників до проблем аграрної політики та відносин із селянством Центральної Ради [11-14], більшовиків [15; 16] і селянських рухів в Україні [17; 18]. Менш вивченими залишаються аграрна політика Тимчасового уряду та робота Головного земельного комітету, додаткових досліджень потребують практична діяльність земельних комітетів в регіонах, причини і характер селянських виступів. Враховуючи багатоаспектність та складність зазначеної проблеми, метою пропонованої статті є висвітлення взаємозв'язку урядових програм соціалізації землі та селянських погромів як наслідків цієї політики. Об'єктом дослідження є аграрна політика в Україні

байдуже, а інколи навіть і по-ворожому ставилася до гасел українського національно-визвольного руху. Ігнорування національного питання цими представницькими організаціями не могло задовольнити національно налаштованих українських поміщиків і заможних селян. Характеристику тогочасних настроїв українських поміщиків дав відомий політичний діяч Євген Чикаленко, який, будучи сам великим землевласником, добре їх знав. За його свідченням, Українська революція сприяла росту їхньої національної свідомості, з огляду на що значна частина великих землевласників, раніше зовсім байдужа до національної справи, почала відкрито заявляти про своє українське походження і бажання брати участь у національно-державному будівництві [11, 82]. Тому значна частина національно налаштованих поміщиків не ввійшла до складу Союзу, а згодом у червні 1917 р. організувала окрему партію – Українську демократично-хліборобську партію.

Серед українців-членів Союзу на початковому етапі спостерігалася прагнення співробітничати з Центральною Радою. Так, М.Коваленко ще навесні 1917 р. звернувся до керівництва Центральної Ради з проханням включити до її складу членів „поважної і сильної вже своїм капіталом організації”, щоб „не відпихнути від себе в московські обійми як-неяк, а на загальний погляд – могутню верству українського суспільства” [12, 64-65]. Однак лідери ЦР навіть не прийняли М.Коваленка, вважаючи його класовим ворогом. Таке ставлення поряд із ідеологічними розбіжностями зумовило перехід Союзу у відкриту опозицію до Центральної Ради.

В цілому слід констатувати, що протягом доби Центральної Ради Союзу земельних власників не вдалося розгорнути широкої політичної роботи, його діяльність не мала жодного впливу на прийняття урядових рішень, насамперед, в аграрному питанні. Політичної впливовості Союзу вдалося досягти лише за часів Української Держави П.Скоропадського, однак ця проблема є вже предметом іншої статті.

1. Бевз Т.А. Між романтизмом і реалізмом (сторінки історії УПСР). – К.: ШІЕНД, 1999; Борисов В.І. З досвіду рішення продовольчої проблеми в Україні в 1917–1920 рр. (зрівняльний аналіз діяльності політичних партій): Автореферат ... докт. іст. наук. – К., 1993; Верхоляк І.М. Аграрне питання в діяльності українських політичних партій (березень 1917 р. – квітень 1918 р.): Дис. ... канд. іст. наук. – К., 1993; Марочко В.І. Українська селянська кооперація: Історико-теоретичний аспект (1861–1929 рр.). – К., 1995 та ін.
2. Осипова Т.В. Всероссийский союз земельных собственников (1917) // История СССР. – 1976. – № 3.
3. Кривоший Г.Ф. Етносоціальна база Української революції (березень 1917 – лютий 1918 рр.): Дис. ... канд. іст. наук. – Запоріжжя, 1997; Любовець О.М. Українські партії й політичні альтернативи 1917–1920 років: Монографія. – К.: Основа, 2005.
4. Нова Рада (Київ). – 1917. – 21 липня.
5. Робітничка газета (Київ). – 1917. – 2 серпня.
6. Полтавський день (Полтава). – 1917. – 17 липня.
7. Придніпровський край (Катеринослав). – 1917. – 7 серпня.
8. Черниговская земская газета (Чернігів). – 1917. – 25 липня.
9. Нова Рада. – 1917. – 24 серпня.
10. Народня Воля (Київ). – 1917. – 7 вересня.
11. Дорошенко Д. Євген Чикаленко. Його життя і громадська діяльність: 1861–1929. – Прага, 1934.
12. Андрієвський В. (Ліберець). До характеристики українських правих партій. – Берлін, 1921.